

RECHTVAARDIGHEID ALS AFDWINGBAARHEID

Pauline Westerman*

Wie op zoek gaat naar de rechtvaardigheid in de geschriften van Hugo de Groot, de beroemde zeventiende-eeuwse Hollandse diplomaat en jurist, algemeen beschouwd als 'de grondlegger' van het internationale recht, schrikt zich in eerste instantie een hoedje. De Groot mag dan een universeel en eeuwig recht willen vestigen dat zelfs blijft gelden in tijden waar de wapenen de (burger)wetten het zwijgen op hebben gelegd,¹ maar dat recht lijkt op het eerste gezicht nogal harteloos.

In De Groots jeugdwerk 'Het recht op buit' komt dat het meest pregnant tot uiting. De Groot schreef het werk in opdracht van de Oostindische Compagnie ter verdediging van de inbeslagname door de VOC van een Portugees schip in een poging het Portugees monopolie op de handel met Indië te breken. Die daad had ook hier te lande voor nogal wat kritiek gezorgd. De Groot vindt die kritiek getuigen van een 'te groote teerhartigheid en overdreven fijngevoeligheid', schrijft hij. 'Verkeerd is het onrechtvaardig te handelen, maar evenzeer zich onrechtvaardig te laten behandelen: het eerste moge erger zijn, ook het laatste moet men stellig mijden.'² Het brengt De Groot ertoe om enkele fundamentele wetten op te stellen die te allen tijde en overal gelden. De belangrijkste daarvan zijn:

- 1 'Men heeft het recht zijn leven te beschermen, en al wat schadelijk is af te wijzen';
- 2 'Men heeft het recht zich te verwerven wat nuttig is voor het leven en zich in het bezit hiervan te handhaven'.

Tegelijkertijd formuleert De Groot ook wat hij zelf noemt de 'tegenhanger' van deze formalisering van het naakte eigenbelang en zelfbehoud:

- 3 'Niemand mag een ander afbreuk doen'; en
- 4 'Niemand mag zich meester maken van eens anders goed'.

Deze geven de grenzen aan waarbinnen het recht op zelfbehoud mag worden uitgeoefend.

De lezer zal begrijpen dat De Groot in het vervolg van zijn betoog op grond van deze uitgangspunten uitvoerig beargumenteert dat de VOC zich overeenkomstig dit 'natuurrecht' had gedragen en de buitmaking van het Portugees schip 'op rechtvaardige grondslag berustte'.³

Men heeft wel gezegd dat De Groot drastisch van mening veranderde toen de Hollanders later zelf daar een handelsmonopolie kregen⁴ en we zien inderdaad dat in zijn beroemdste werk *De Jure Belli ac Pacis*, dat zestien jaar later verscheen, plaats ingeruimd wordt voor de *sociabilitas*: de menselijke neiging het gezelschap van anderen te zoeken en in gemeenschappen samen te leven. Hij bekritiseert daar de neiging om de rechtvaardigheid te funderen in datgene wat nuttig is. Echter, nog afgezien van het feit dat de JBP voor een groot deel gaat over de verhouding tussen burgers in plaats van staten: ook hier is De Groot allerminst sentimenteel over de *sociabilitas* die hij vooral verklaart als voortspruitend uit welbegrepen eigenbelang. Overleving is alleen mogelijk door samenleving. Wie zijn eigenbelang op *rationele* wijze nastreeft en zijn langetermijnbelangen laat prevaleren boven kortetermijngenoegens, ziet in dat dat alleen kan in samenwerking met anderen. Deugden als compassie en barmhartigheid hebben ook hier geen plaats in De Groots notie van rechtvaardigheid. De Groot onderscheidt scherp tussen zogenaamde 'perfecte' rechtens afdwingbare plichten en de

zogenaamde 'imperfecte' plichten waarop de ander geen recht kan doen gelden maar hoogstens een moreel beroep kan doen. Voor hem beperkt de rechtvaardigheid zich dus tot een pakket afdwingbare rechten in plaats van morele eisen.⁵

De vraag rijst: hoe kunnen we deze spierballentaal als rechtvaardigheid begrijpen? Een antwoord daarop kan alleen worden gegeven als we inzien dat bij De Groot het natuurrecht een fundamenteel andere basis heeft dan bij Thomas van Aquino, die in de vorige Ars Aequi door Arend Soeteman ten tonele werd gevoerd.⁶ Bij Thomas is het natuurrecht niets anders dan ons inzicht in het bouwplan dat ten grondslag ligt aan de manier waarop God de schepping heeft ingericht. Door de mens uit te rusten met *sociabilitas* legde God ons de plicht op om die neiging tot samenleven ten volle te realiseren.

Bij De Groot speelt God een veel minder grote rol. Dat heeft zowel een praktische als een theoretische reden. De praktische moeilijkheid van een op God gestoeld natuurrecht kan begrepen worden als we ons realiseren dat niet handelsoorlogen, maar ook en vooral godsdienstoorlogen aan de orde van de dag waren. In deze context is het op zijn zachtst gezegd onhandig om te verklaren dat de staten zich moeten gedragen overeenkomstig (natuur)wetten die uitgevaardigd waren door ... God. God kon niet dienen als fundament voor het internationaal recht omdat onmiddellijk de vraag zou rijzen: wiens God? De rooms-katholieke? De lutherse? De calvinistische?

Maar belangrijker is wellicht de theoretische moeilijkheid van een natuurrecht dat op God is gebaseerd. Direct al na het overlijden van Thomas in 1274 brak de discussie los over de relatie tussen God en het natuurrecht. Was het natuurrecht een bouw-

Illustratie: Jop Luberti

plan dat aan God werd opgelegd waarvan ook Hij niet mocht afwijken? Of kon hij het bouwplan naar eigen goeddunken wijzigen? Beide oplossingen waren onbevredigend. Als voor de eerste oplossing werd gekozen dan zou dat betekenen dat dat natuurrechtelijke bouwplan eeuwig en universeel was, maar dat God niet vrij en almachtig was, hetgeen als een godslasterlijke opvatting werd beschouwd. De laatste opvatting was theologisch beter verdedigbaar, maar daar stond tegenover dat we het natuurrecht niet als betrouwbaar en onveranderlijk richtsnoer kunnen kennen als we toestaan dat God zo almachtig is dat Hij het elk moment kan veranderen. Het dilemma komt neer op de vraag: is iets slecht omdat God het heeft verboden? Of heeft God iets verboden omdat het slecht is?

De haarkloverijen omtrent dit punt, die eeuwen hebben geduurd, maakten het onaantrekkelijk om het natuurrecht direct op een goddelijke wetgever te baseren. Het is De Groots – naar mijn mening geniale – ingeving geweest om de discussie kort te sluiten en te zeggen: hoe dan ook, we kunnen niet ontkennen dat God de schepper is van de menselijke aard. Voor een onderzoek naar het natuurrecht hoeven we ons niet te bekommeren om de verhouding tussen God en bouwplan; we kunnen de belangrijkste natuurrechtelijke principes ook achterhalen door direct de menselijke aard te bestude-

ren. Mocht God verandering aanbrengen in de menselijke aard, dan zijn wij mensen de eersten die dat zullen weten!

Iedere oplossing brengt echter meteen een nieuw probleem aan het licht. Want waar bij Thomas God een actieve rol speelde in het gehele natuurrechtelijke bouwplan, als Schepper, Wetgever en Handhaver, daar was zijn rol in De Groots theorie aanzienlijk beperkter. Dit roept de vraag op: waarom is het natuurrecht verplichtend en hoe wordt het gehandhaafd? De vraag is vooral nijpend op het internationale toneel, waar immers geen gemeenschappelijke vorst zich kan opwerpen als de bewaker en uitvoerder van het natuurrecht. De Groot ziet dan ook geen andere oplossing dan aan iedere staat het recht toe te kennen om op te komen voor zijn eigen zelfbehoud en eigenbelang:

'Een staat heeft over een anderen staat geen macht op grond van een overeenkomst, maar krachtens de natuur, die aan een ieder vrijheid geeft om zijn recht ten uitvoer te leggen [...] Men keert dus noodzakelijkerwijze terug tot het natuurrecht, volgens hetwelk een ieder vrijheid had om rechter te zijn in eigen zaak.'⁷

Handhaving van het natuurrecht is niet langer een taak van God maar wordt in handen gesteld van de staten zelf.

De gevolgen van deze wending zijn ingrijpend. Het natuurrecht als overkoepelend systeem onder Gods leiding als

Wetgever en Handhaver wordt vervangen door de gedachte van natuurlijke rechten. Rechten die door de staten als 'gelijkberechtigde' rechtsdragers afzonderlijk kunnen worden afdwongen. Bij De Groot gaat deze oplossing echter alleen op in de internationale context. Dat ook burgers binnen een nationale context dergelijke natuurlijke rechten zouden kunnen afdwingen was voor De Groot nog ondenkbaar. De omstandigheden in de Nederlanden (de tachtigjarige oorlog) waren niet zodanig dat een dergelijk individueel recht op opstand noodzakelijk of wenselijk was. Integendeel: De Groot zocht juist naar rust en orde. Teneinde die te verzekeren meende hij dat de burgers geheel gebonden zijn aan de – veelal impliciete – instemming die zij hebben gegeven. *Pacta sunt servanda!* Burgers zijn onderdanig aan de staat en kunnen nooit als gelijkberechtigd aan de staat worden beschouwd.

Het was aan Hobbes en Locke om deze tweede stap te zetten en niet alleen aan staten, maar ook aan individuen de rechten in handen te geven die nodig zijn om hun zelfbehoud te verzekeren en mogelijke aanvallers af te straffen. Maar de eerste stap was gezet en de notie van natuurlijke rechten, die wegbereider voor de latere mensenrechten, was geboren. Spierballentiaal ter verdediging van piraterij kan tot nobele uitkomsten leiden! ■

* Prof.dr. P.C. Westerman is hoogleraar Rechtsfilosofie aan de Rijksuniversiteit Groningen en staflid aan de Academie van Wetgeving te Den Haag.

1 *De Jure Belli ac Pacis* (JBP), Prolegomena 26. Voor een Nederlandse vertaling zie Hugo de Groot, *Het recht van oorlog en vrede* (editie Jan Frans Linde-mans), Baarn: Ambo 1993 (oorspr. 1625) www.dbnl.org/tekst/groo001rech01_01/groo001rech01_01.pdf

2 *De Jure Praedae* (JP), hfst I, p.2-3. De geciteerde Nederlandse editie is Huigh de Groot, *Verhandeling over het Recht op Buit* (vertaling Onno Damsté), Leiden: Sijthoff's Uitgeverij 1934 (oorspr. 1609).

3 JP, hfdst. XII, p. 253.

4 N.J. Schrijver, *Internationaal publiekrecht als wereld-*

recht, Den Haag: BJu 2011, p. 21.

5 JBP, I, I, VIII, 1.

6 A. Soeteman, 'Doe het goede, laat het kwade: natuurrecht bij Thomas van Aquino', *AA* 2018, afl. 3, p. 188-189 (AA20180188).

7 JP, hfdst. II, p. 27.